УДК 811.151.141'243:37.016
DOI https://doi.org/10.32782/tps2663-4880/2025.39.3.5

ADALÉKOK A MAGYAR MINT IDEGEN NYELV OKTATÁSÁNAK KEZDETI SZAKASZÁHOZ.A XVIII–XIX. SZÁZADI NÉMET AJKÚAKNAK SZÓLÓ MAGYAR NYELVMESTEREKRŐL

ADDITIONS TO THE BEGINNING PHASE OF EDUCATING HUNGARIAN AS A FOREIGN LANGUAGE. HUNGARIAN LANGUAGE MASTERS FOR GERMAN-SPEKERS IN THE 18TH AND 19TH CENTURIES

Nagy Dóra,
orcid.org/0000-0002-2939-2859
doktorandusz,
ELTE Eötvös Loránd Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola,
tudományos segédmunkatárs,
Magyarságkutató Intézet Magyar Nyelvtörténeti Kutatóközpont

The program-like education of Hungarian as a foreign language started in the beginning of the 18th century. In the territory of historical Hungary the Hungarian-German bilinguality and multilingualism was generally widespread. In some western parts of Hungary, in Slovakian, Serbian, Transilvanian and other territories, and in the northwestern corner of Transdanubia, the German bourgeoise was in a relative majority. Besides this, larger German communities were living in some of the North Transdanubian regions, and in bigger cities of Transcarpathia: in Mukachevo and in Uzhhorod. The Germans literary centers were formed in Bratislava, Pest-Buda and Sibiu – the most significant cities of historical Hungary from educational and administrative perspectives. Concidering these rations, it is understandable, that the textbook authors emphasized the education of Germans during the 18th and 19th centuries.

In my study, I point out a few fascinating detail from the work of German language masters from this period, including contrastive linguistic, hostory of language teaching and cultural-historical perspectives as well.

After the short historical recap I present a few significant grammar work. I also mention the first grammar book for teaching Hungarian as a foreign language, the work of Mátyás Bél: *Der ungarische Sprachmesiter…* and the only grammar book that has remained from the author Mihály Ádámi: *Ausführliche und neuerläuterte ungarische Sprachkunst…* . Besides this I talk about the books of Mihály Vörösmarty *Kurzgefasste ungarische Sprachlehre für Deutsche…*, and Ferenc Verseghy *Ungarische Sprachlehre…* . At the methodological aspects I point out a few important detail from the work of József Márton and Ferenc Császár. The closing part of this study contains two dialogues that represent the use of language in this period.

Key words: Hungarian as a foreign language, Hungarian grammar books for Germans in the 18th and 19th centuries, the history of Hungarian grammar books, language education.

Програмне, системне викладання угорської мови як іноземної розпочалося на початку XVIII століття. На території історичної Угорщини типовою була угорсько-німецька дво- або багатомовність. У деяких районах Західної, Верхньої та Південної Угорщини, Трансильванії та Банату, а також на північно-західних територіях Трансданубії німецькомовне міське населення становило відносну мовну більшість. Великі німецькі громади проживали в окремих містах Північної Трансданубії, а також у більших містах Карпатського регіону, зокрема в Ужгороді та Мукачеві. Літературні центри угорських німців сформувалися у важливих з точки зору освіти та адміністрації містах, таких як Братислава, Пешт-Буда та Сібіу. У Верхній Угорщині значні німецькомовні громади утворювали, наприклад, ціпсери (спішські німці), а в Південній Трансильванії – саксонці. Враховуючи ці мовні пропорції, зрозуміло, що автори підручників XVIII–XIX століть насамперед орієнтувалися на навчання носіїв німецької мови.

У дослідженні ми висвітлюємо деякі цікаві аспекти, пов'язані з діяльністю німецьких мовознавців того періоду, зосередженій на питаннях історії мови, контрастивної лінгвістики, історії викладання мов та історії культури.

Після короткого огляду історичного контексту ми представляємо й аналізуємо декілька визначних тогочасних граматик. Зокрема, особлива увага приділена першому підручнику угорської мови як іноземної – праці Матяша Бела *Der ungarische Sprachmeister…*, а також єдиній відомій на сьогодні мовознавчій праці Мігая Адамі *Ausführliche und neuerläuterte ungarische Sprachkunst….* Звичайно, у дослідженні розглядаються й такі важливі граматики, як *Kurzgefasste ungarische Sprachlehre für Deutsche…* Мігая Верешмарті та *Ungarische Sprachlehre…* Ференца Версегі. У процесі аналізу методологічних аспектів ми виокремлюємо кілька важливих моментів, пов'язаних із мовознавчими працями Йожефа Мартона та Ференца Часара.

Наприкінці статті представлено два типові діалоги, що відображають тогочасну мовну практику.

Ключові слова: угорська мова як іноземна, угорські підручники XVIII–XIX століть для німецькомовних, історія угорських підручників, викладання мов.

Bevezetés

A magyar mint idegen nyelv oktatásának a XVIII. század elejétől egyik meghatározó szegmensét képezik a német anyanyelvűeknek írt magyar grammatikák, nyelvkönyvek. Ezek nyelvtörténeti, kontrasztív nyelvészeti, nyelvtanítás-történeti és művelődéstörténeti szempontból is kiemelkedő jelentőségűek a magyarországi nyelvtanírás története-

tében. Tanulmányomban ezen, egymással sok szálon összefüggő tudományterületek szempontjából kívánok néhány érdekes mozzanatot kiemelni a magyarországi németségnek írt munkákról.

Magyar–német kétnyelvűség a történelmi Magyarországon

1920 előtt, a történelmi Magyarország területén elterjedt volt a magyar–szláv, magyar–német két- vagy többnyelvűség. Egyes nyugat-magyarországi, felvidéki, délvidéki, erdélyi és bánsági területeken, valamint a Dunántúl északnyugati szegletében a német nyelvű polgárság relatív nyelvi többséget alkotott. Nagyobb német közösségek éltek egyes észak-dunántúli városokban, például Kőszegen, Sopronban, Győrben. Nem volt ez másként Kárpátalja nagyobb városaiban, Ungváron és Munkácson sem. Az 1910-es népszámlálási adatok szerint Kárpátalja teljes mai területére vetítve 10,54% volt a németség aránya [6, 25. o.]. Az ország oktatási és igazgatási szempontból meghatározó helyein, Pozsonyban, Pest-Budán és Nagyszebenben jöttek létre a hazai németség irodalmi központjai. A Felvidéken jelentős német szigeteket alkottak például a cipszerek (szepességi németek), Dél-Erdélyben pedig a szászok, akik széleskörű autonómiájukat 1224-ben nyerték el II. András király *Arany Szabadságlevel*ével (az úgynevezett *Andreanum*mal). A németség számaránya a Felvidék teljes területére vetítve elérte a 6,8%-ot az 1910-es népszámlálás adatai szerint [12, 22.o.].

A magyar mint idegen nyelv a németség körében a XVIII–XIX. században

A keresztény Magyar Királyságban a XVIII. század közepéig-végéig nyelvhasználati kettősség uralkodott: míg a hivatalos életben és az oktatásban hivatalos nyelvként egyaránt a latin dominált, addig a magyar mint *lingua franca* főként szóban, a mindennapi érintkezésben volt használatban.

Ez a helyzet akkor változott meg, amikor Mária Terézia 1777-ben kiadott oktatási rendelkezése, a *Ratio Educationis* „[…] előírta a kisgimnáziumokban az anyanyelvű kisebb fogalmazásokat, a gimnáziumokban a fordításokat latinból anyanyelvre és németre, a magasabb osztályokban a beszédgyakorlást a hazai nyelvekben, az akadémiákon (azaz az „önképzőkörökön") pedig hivatalosan is tudomásul vette, hogy külön tanulókör alakítható a hazai nyelv tanulására […]" (13, 108.o.). A Helytartótanács 1778-ban elrendelte továbbá tizennyolc tantárgyból anyanyelvű (magyar, német, szlovák, román, horvát, szerb, rutén, olasz) tankönyvek megírását, melyek közül 1781-re magyarul tíz, németül tizennégy, szlovákul négy, horvátul négy, szerbül pedig kettő meg is született [a részletes adatokat lásd:11, 197. o.].

A magyar művelődéstörténet fontos állomása a pesti egyetem (ma: Eötvös Loránd Tudományegyetem) magyar nyelv és irodalom tanszékének 1791-es megalakulása. A tanszék élére Vályi Andrást nevezték ki,[1] aki ezáltal a magyar nyelv első, hivatalosan kinevezett egyetemi tanáraként írta be magát a magyar nyelv oktatásának történetébe. Vályi több tanulmányt írt a magyar nyelv rendes és kötelező tantárgyként való bevezetésének fontosságáról. Ilyen *A' Magyar Nyelvnek hathatóságáról mondott beszéd* (1791, Pest), amelyben leendő tanítványai megszólítása[2] után kifejti a tanszék feladatait[3]. Ezek közé tartozik a mai terminológiával nyelvi korpusztervezésnek nevezett folyamat, az ifjúság nevelése az anyanyelv(ápolás) fontosságára, az anyanyelv identitásképző funkciójának megértetése, valamint a magyar nyelvű irodalom megteremtése.

Szintén 1791-ben jelent meg a *Beszéd a' nemzeti nevelésről* című előadása. 1792-es röpiratában is felszólalt a magyar nyelv ügye mellett, s „azt sürgette, hogy a magyar nyelv a rendes tárgyak közt foglaljon helyet, és kötelező legyen azok számára, akik hivatalokat akarnak betölteni" [8, 151. o.].

Vályi kezdeményezései nem voltak hiábavalók: az 1792. évi VII. törvénycikk kötelezővé tette magyar tanszék felállítását, a magyar hivatalos tantárgy lett mind a közép-, mind pedig a felsőfokú oktatásban.

Mindezek eredményeként a XVIII. századtól a soknemzetiségű Magyarországon szükségessé vált egymás nyelvének megtanulása, s ennek következtében olyan módszerek és tananyagok kidolgozása is, amelyek a magyar mint anyanyelv és a magyar mind idegen nyelv tudatos elkülönítését tartják szem előtt.

A magyar mint idegen nyelv oktatásának első nagyobb korszakát 1720 és 1800 közé tehetjük.[4] Ebben a kezdeti időszakban „az anyanyelvi oktatás-

[1] Azt, hogy Vályi beiktatása nevezetes esemény volt, mi sem bizonyítja jobban, minthogy arról a *Hadi és Más Nevezetes Történetek* is megemlékezett: „A' miről élesztő reménységet nyújtottunk vólt […], hogy t. i. a' Magyar Nyelvnek és Stílusnak közönséges taníttatása minden órán el fog kezdődni a' Pesti Universitásban: immár bé tellyesedett. E' folyó hónapnak 7-dikén iktattatott bé, az e' végre kirendeltt Tanító N. Vályi András Úr hivatalába, kinek hazafiúi tüzétől, 's esmeretes szép tehettségeitől sokat várhatunk." (10, 750.o.)

[2] Az „ifjúságot" a következő szavakkal méltatja: „[…] hathatósan érzik e' mellett a' Nemes Ifjak, hogy a' Nemzeti nyelvnek mivelése, a' menynyiben csak kitelhetik, minden Hazafiaknak különös kötelessége; mind azért, hogy Magyar születésűek lévén, az Ország' Nyelvén illendőképen írni 's beszélleni tudgyunk: mind azért, hogy a' Nemzeti nyelvbéli tökélletesség, általunk, jó Hazafiak által terjedgyen. Hathatósan érzik ezen kivül a' Nemes Ifjak azt is, hogy a' Magyar Hazának tagjai lévén, az Ország' nyelvét még sem tudni; nem csak dísztelen hidegség, avagy alacsonság, hanem sok tekintetben bosszantó háládatlanság." [24, o. n.]

[3] „Hármas kiváltképen való Tzéllya lehet ő Felségének és a' Hazának a' Magyar nyelvbéli Tanítószékek' felállításában. Első az Ország' Nyelvének terjesztése, és annak tisztogatása. Második az Ifjúságnak elme-Lélek- és a' szívbéli kiképeztetése. Harmadik a' Magyar nyelven írtt Könyvek' mineműségeinek rendbe szedése, és azokban az ízlésnek, a' szépnek, és a' természeti rendnek kimutatása. E' három kiváltképen szükséges és hasznos végekhez képest, már szembetűnők azoknak eszközei is, az alkalmaztatással egyetemben." [24, 11.o.]

[4] A korszakolásnál Éder Zoltán (1983) felosztását veszem alapul.

tól tudatosan eltérő céllal, az erre a célra összeállított tananyaggal (tankönyvvel) és sajátos módszerrel kezdik tanítani a magyar nyelvet […]" [7. 309.o.]. Az első német nyelvű magyar grammatika – egyúttal a korszak első nyelvkönyve – Bél Mátyás nevéhez köthető: a *Der Ungarische Sprach-Meister oder kurtze Anweisung zu der edlen Ungarischen Sprache nebst einem Anhang von Gesprächen*[5] az első olyan nyelvtan, amelyet szerzője tudatosan más anyanyelvűek tanítása céljából írt meg.

A grammatika Pozsonyban jelent meg, ahol Bél Mátyás kezdeményezésének köszönhetően kibontakozott a magyar mint idegen nyelv oktatásának első műhelye. Bél pedagógiai-módszertani tapasztalatait az ún. *paedagogiai realismus* bölcsőjében, a hallei Francke-féle intézetben szerezte. A nevelési irányt a tanintézetek gyakorlati szüksége hívta életre: „A természet nagy törvényeinek felfedezései és azoknak gyakorlati alkalmazásai, a találmányok, melyek a mindennapi élet kényelmének emelésére irányultak, szükségessé tették, hogy az oktatás […] a gyakorlati élet szükségleteivel is számot vessen." [14, 163. o.] Ennek érdekében vezették be a XVIII. elején az ún. szükséges tudományok tanítását.[6] Ebben az időben Bél Mátyás még Halleban tartózkodott, így alaposan megismerhette az ottani tanítási rendszert és módszereket. Ezt a tudását pozsonyi rektori tevékenysége során kamatoztatta: az 1714. május 4-re keltezett, a pozsonyi evangélikus iskola újjászervezését megcélzó tanterve „[…] általánosságban a hallei iskolák tantervének a másolata. Azonban Bél saját tapasztalatait is érvényesítette benne" [14, 164.o.].

A *Sprachmeister* közvetlen forrásaiként szolgáltak a nagy nyelvtaníró elődök, Szenczi Molnár Albert, Pereszlényi Pál, Komáromi Csipkés György, valamint Tsétsi János munkái. A nyelvtan népszerűségét bizonyítja, hogy első, 1729-es kiadása után 1835-ig további tizenhét kiadásban (1731, 1734, 1743, 1747, 1754, 1763, 1774, 1779, 1787, 1793, 1800, 1805, 1809, 1815, 1817, 1829, 1835)[7] látott napvilágot. Ezek közül az 1774-es átdolgozás számottevő változást jelentett: Korabinszky János Mátyás jelentősen kibővítette a nyelvtant, és a latin terminológiát németre ültette át.

Az előszóban olvashatjuk Bél munkájának fő törekvéseit: a nyelvtan azzal a céllal született, hogy a magyar nyelvet más nemzetekkel megismertesse, ugyanúgy ahogy azt más nemzetek (franciák, németek) teszik saját anyanyelvükkel. A szerző különösen fontosnak tartja, hogy a két különböző, de szomszédos német és magyar nép[8] megismerje egymást, továbbá hogy a nyelvtanítás útján elősegítse az emberek közötti mindennapi érintkezést, hiszen ahogy arra – Szent Ágoston gondolatát felidézve – az előszóban is utal: „Linguarum diversitas hominem alienat ab homine", vagyis a nyelvi különbségek elidegenítik az embereket.

A grammatika nyelvtanítástörténeti jelentőségét az is igazolja, hogy 1779-es kiadásának átdolgozott, magyarra fordított változata *Magyar grammatica vagy-is haza nyelvnek gyükeres meg-tanulására való intézet* (Buda, 1781) címmel „[…] 1815-ig tizenkét kiadást ért meg, és kizárólagos használatú tankönyv volt Verseghy iskolai nyelvtanainak megjelenéséig" [7, 310. o.].

Szintén a magyar mint idegen nyelv oktatásának első korszakában alkotott Adámi Mihály, akinek nyelvészeti tárgyú munkái közül egyedül az *Ausführliche und neuerläuterte ungarische Sprachkunst, der Edlen deutschen Nation zum Besten; besonders aber zum Nutzen, und Dienst derjenigen, so Verwandschaft, Amts – oder anderer Umstände halben mit den National – Ungarn Umgang pflegen müßen* (1763)[9] (a továbbiakban: *Ungarische Sprachkunst*)[10] című grammatika maradt meg az utókornak[11]. A nyelvmester első, 1760-as kiadásáról érdekes adalékot nyújt *A magyar nyelvújítás szótára* (Szily 1902) megtudjuk, hogy az *alkony*, *dics*, *fohász* szavak Adámi szóképzése útján épültek be a közhasználatba. Az *Ungarische Sprachkunst* sikerét támasztja alá a pozsonyi *Magyar Hírmondó* 1781-es közleménye is: „[…] kinek Német nyelvenn írt Magyar Grammatikáján úgy annyira kaptanak vala, hogy világra jövetele utánn tsak hamar a nyomtatott darabok mind el fogytanak, és a hol vagy egygy ír-magúl találtatott, azért aranyat is adogáltanak" [1, 186–187. o.].

A nyelvtan évekkel megjelenése után is szolgálta a nyelvtanulást: egyes párbeszédei Bél Mátyás 1774-es, Korabinszky által bővített, fentebb már említett grammatikájában is megjelennek[12].

A magyar mint idegen nyelv tanításának második korszaka, a kibontakozás időszaka (1800–1880) a

[5] *Magyar nyelvmester, avagy rövid útmutató a nemes magyar nyelvhez párbeszédes mellékletekkel* (a szerző fordítása).

[6] Ezek közé tartozott többek között a latin, a görög, a héber és a francia nyelv mellett a nemzeti nyelv, a számtan, a növénytan és az orvosi ismeretek is.

[7] *A Sprachmeister* könyvészeti és filológiai adatairól részletes áttekintést nyújt: Szili 2012.

[8] „Allermeist da gegenwärtiges Vornehmen eine genauere Verbindung zweier unterschiedenen aber benachbarten Völker […]" [15, 2. o.]

[9] A cím magyar fordítása: *Részletes és átdolgozott magyar nyelvmesterség a nemes német nemzetnek; legfőképpen azoknak a hasznára és szolgálatára, akik rokonságban, hivatalban vagy más körülményekben osztoznak a magyar nemzettel és kapcsolatot kell ápolniuk vele* (a szerző fordítása).

[10] A grammatikával részletesen foglalkoztam: Nagy 2022.

[11] Adámi magyar—latin–német szótára kéziratban maradt, Institutiones grammaticae Hungaricae című grammatikájának lelőhelye ismeretlen.

[12] A *Von den Redensarten* (*Beszélgetési módokról*) című rész harmadik alfejezetét Korabinszky János Mátyás szinte teljes egészében átemelte, a következő címmel: *Sammlung der gewöhnlichen Idiotismen, oder solcher Redensarten, die man in der deutschen Sprache nicht von Wort zu Wort geben kann* (*Általános idiómák, vagyis olyan beszélgetési módok gyűjteménye, amelyeket a német nyelvben nem lehet szóról szóra kifejezni*).

magyar nyelv jogaiért vívott küzdelem idejére datálható. Az ebben az időszakban megírt – túlnyomó többségében német nyelvű – tankönyvek száma nyolcvan körülire tehető. Ez nem véletlen, hiszen ahogy az 1840-es *Tudományos Gyűjteményben* olvashatjuk: „A magyarosodás szelleme főleg az 1825-diki országgyűlés óta, hazánk nem csak magyar születésü, de kivált némelly főbb rendüeket értve, magyarul nem értő, hanem az idegen nemzetü és ajku lakosai között is felébredvén, 's több üdvös törvények és intézkedések által folyvást ébresztetvén, a' magyar nyelv tanulásának szükséges volta, naponként érezhetőbbé, és közönségesebbé lőn. Ezen körülmény ismét a' magyar nyelv tanitó könyvek szükséges voltát tevé időről időre érezhetőbbé." [23, 97. o.] Minden bizonnyal Vörösmarty Mihály is ezen gondolatoktól vezérelve írta meg *Kurzgefasste ungarische Sprachlehre für Deutsche. Nebst eine Auswahl deutsch–ungrischer Uebungstücke* (1832)[13] című nyelvmesterét, melynek bevezetőjében így ír a magyar nyelvről: „a magyar nyelv, néhány szót kivéve, annyira elüt a keresztény Európa többi nyelvétől, hogy aki meg akarja tanulni, kénytelen úgy a szót kapcsolásban, mint főként a névszók és igék ragozásában egészen különleges módszert elsajátítani" [idézi: 17, 546. o.]. Ezzel a megjegyzésével Vörösmarty a kontrasztív szemléletet emeli be a nyelvtanításba, s a magyar nyelv agglutináló jellegére világít rá. Itt is megerősítést nyer Balázs János megállapítása, miszerint: „Az egybevető módszert annak ellenére, hogy tudományos megalapozására csak a legutóbbi évtizedekben történtek komolyabb kísérletek, a nyelvészetben ösztönös formában már régóta alkalmazták" [4, 63. o.].

Verseghy Ferenc *Ungarische Sprachlehre zum Gebrauche der ersten Lateinischen und Nationalschulen im Kőnigreiche Ungarn, und anderen Kronländem*[14] című nyelvtana egyike azoknak a tankönyveknek, amelyeket a szerző 1813-tól a helytartótanács megbízásából készített.[15] A nyelvtan a magyar mint idegen nyelv oktatásának történetében és a szerző tankönyvírói munkásságában egyaránt nagy jelentőséggel bír. A helytartótanács felkérésére írt tankönyvek sorát Verseghy 1816-ban nyitotta meg a latin nyelvű, a magyar nyelvet a latinnal összevető *Epitome Institutionum Grammaticarum Linguae Hungaricae* című nyelvtannal. Ezt követte az *Ungarische Sprachlehre*, amely „élő nyelven, németül, német nyelvtani sajátosságokkal összevetve ismerteti a főbb magyar nyelvtani szabályokat a németet beszélő vagy ismerő tanulóknak" (9, o.n.), s egyben hidat képez az *Epitome* és a magyar nyelven íródott, magyarul beszélő tanulóknak szánt *Magyar Grammatika, avvagy Nyelvtudomány* között.

Az országismeret ma már szerves részét képezi az idegennyelv-tanításnak. Éder Zoltán (2003) nyomán megtudjuk, hogy a magyar mint idegen nyelv oktatásának történetében Verseghynél jelenik meg először ilyen ismeret közlése: a *Beszéllgetések – Gespräche* című fejezet *IV. Beszéllgetés*e (*Ferencz és Húga*) részletes, valósághű leírással mutatja be a fővárost.

Szintén ebben a korszakban alkotott Márton József, aki a magyar mint idegen nyelv oktatása területén végzett munkáját Farkas János *Ungarische Grammatick oder ausführliche Unterweisung, wodurch man die ungarische Sprache in ihrer Vollkommenheit zu lesen, schreiben, und reden in Kürze begreifen kan* [16] című nyelvtanának átdolgozásával kezdte meg. [17] Ezt követően jelent meg gyakorlati nyelvtanának első kiadása 1810-ben *Versuch einer ausführlichen praktischen ungarischen Sprachlehre für Deutsche*[18] címmel.

Mikó Pálné *Márton József a magyar nyelvért* című könyvében részletes áttekintést ad többek között Márton nyelvtanítási módszereiről. A szerző kommunikációközpontú szemléletét tükrözi az a módszertani elve, amelyben a grammatikai szabályok megtanulásán túl azok élőbeszédben való alkalmazásának szükségességére hívja fel a figyelmet: „Az a' két tzélja lévén tsak ezen előre botsátott Gyakorlásoknak, hogy a tanuló a paradigmákat jól megtanulja, és hogy egyszersmind a' közönséges élő beszédre rákapasson; a' közönséges példák illyen végből és készakarva vagynak ide válogatva, és ugyan azok változtatva többször is előfordulnak. Ezek tudniillik azok, a' mellyeket a' Tanuló könyvek olvasása által soha sem tanulhat meg, társalkodásokból pedig megtanulni kevésnek van módja és alkalmatossága." (NéGr, 1815, 130. idézi: 16, 95.o.) Márton elvét olvasva könnyen felismerhető a párhuzam a mai modern pedagógiai elvárásokkal: „A pedagógusnak […] olyan témákat kell feldolgoznia, amelyek megjelennek a gyermekek mindennapjaiban, így […] a nyelvi kompetencián túl a szociális kompetenciák is fejleszthetők, amely azért is fontos, mert a nyelvhasználat legfon-

[13] A cím magyar fordítása: *Rövid magyar nyelvtan németek számára. Válogatott német–magyar gyakorlatokkal* (a szerző fordítása)

[14] A cím magyar fordítása: *Magyar nyelvtan az első gimnázium és a nemzeti iskolák használatára a Magyar Királyságban és a többi örökös tartományokban.* A nyelvtant több esetben tévesen a *Neuverfaßte Ungarische Sprachlehre* második kiadásaként említi a szakirodalom, a két könyv azonban – ahogyan arra Éder (2003) is utal – mind céljában, mind tartalmában, mind pedig szerkezetében eltér egymástól. [9. o.n.]

[15] Császár Elemér Verseghy élete ezen időszakának a *Verseghy a helytartótanács szolgálatában* címet adta. [5, 307.o.]

[16] A cím magyar fordítása: *Magyar grammatika, avagy részletes útmutató, amely által a magyar nyelvet rövid idő alatt a maga teljességében megérthetjük olvasni, írni és beszélni* (a szerző fordítása)

[17] A nyelvtan első kiadása 1771-ben jelent meg, majd 1816-ig további 8 kiadásban látott napvilágot Pethe Ferenc (5. kiadás), Márton József (6–8. kiadás), valamint Szlemenics Pál (9. kiadás) átdolgozásában. (19, 121.o.)

[18] A cím magyar fordítása: *Kísérlet egy részletes gyakorlati magyar nyelvtanra németek számára*

tosabb megnyilvánulási színterét a társas kapcsolatok jelentik" [3, 65. o.].

Nem feledkezhetünk meg a korszak második felében alkotó Riedl Szendéről sem. 1854-ben August Schleicher kezdeményezésére a prágai egyetemen megalakult a magyar nyelvoktatói tanszék. A vendégoktatói állásra kiírt pályázatot a 23 éves Riedl Szende nyerte meg, aki így elsőként taníthatott külföldi egyetemen magyar nyelvet. Prágai nyelvtanári tevékenysége idején két tankönyvet is írt, *Ungarische Geschäftsstyl* és *Mutatványok a magyar irodalomból, egyszersmind olvasókönyv serdültebbek használatára* címmel. Idegen ajkúaknak írt nyelvtanító könyvei *Magyarische Grammatik*, valamint *Leitfaden für den Unterricht in der magyarischen Sprache* címmel jelentek meg Bécsben 1858-ban. Utóbbit 1866-ban *Kisebb magyar nyelvtan* címmel magyar diákok számára is kiadták.

A vizsgált grammatikák azért is jelentősek, mert azok a magyar nyelvleírást számos nóvummal gazdagították. Ez alól természetesen Riedl nyelvmestere sem jelent kivételt: a *Kisebb magyar nyelvtan Viszonyragozás* című fejezetében. Huszonkét ragot állít szembe a névutókkal. Ez a „kevésesetű rendszerről a sokesetű rendszerre való áttérést jelenti" [2, 415. o.], amely által egyúttal eltűnnek a „latin nyelvtan bilincseinek utolsó nyomai" a nyelvtanírásból [2, 417. o.]. A szerző felfogása – amely szerint az az elem sorolható az esetragok közé, „amely főnévi tőhöz járulhat, s amelynek képző volta nem egészen nyilvánvaló" [2, 417. o.] – „kisebb-nagyobb módosulásokkal ugyan, de a hazai nyelvtanírás gyakorlatában napjainkig élő hagyomány" [2, 416. o.].

Ebben az időszakban a tankönyvírók nemcsak a nyelvgyakorlásra szánt anyagot közvetítik, hanem azt is célul tűzik ki, hogy a magyar irodalmat a külföldi tanulókkal megkedveltessék.

Ez a szándék Császár Ferenc *Ungarische Sprachlehre nebst einer Auswahl von Übungen zum Uebersetzten mit Anwendung der Interlinear-Methode*[19] című grammatikájában is tetten érhető: a szerző a gyakorlati részben többek között Fáy András, Berzsenyi Dániel, valamint Kölcsey Ferenc művein keresztül tanítja a diákoknak a magyar nyelvet. A grammatika módszertani nóvummal is gazdagította a magyar mint idegen nyelv oktatástörténetét: a szerző külön fejezetet szánt az általa alkalmazott *interlineáris fordítás* bemutatásának, amelyben mind a tanárokat, mind pedig a nyelvet autodidakta módon tanulókat hasznos tanácsokkal látja el.

Fáy András *A tölgyfa és a rózsabokor* című tanmeséjének megjelenése Császár grammatikájában

(A szerző felvétele)

Magyarországi német nyelvtanaink és a korabeli nyelvhasználat

Talán éppen Örkény István fogalmazta meg *A ne sajnálja a száját kinyitni* című, bájos beszélgetéskötetben, hogy a szakmai tanulságok, művelődéstörténeti mazsolák mellett mennyi apró örömmel is megajándékoznak bennünket a fentebb említett korabeli nyelvtanok társalgási részei, levelezései: „Végre egyszer őseinkkel diskurálhatunk, s bár az ő szavuk ódonabb zengésű, veretesebb, mégis a miénk. Az évszázadokon átszólva is kitűnően megértjük egymást." [20, 7.o.] Az alábbiakban ennek két szép példáját tárom az Olvasók elé.

ANTAL. Sétáljunk egy keveset a kertben, még az öregek kávét isznak.

RÓZSI. Kedvem szerint való gondolat. Van-é ma teátrom?

JULIS. Van, és ha a kisasszonynak kedvét töltöm vele, elvezetem.

ANTAL. Az én hivatalomba ne avasd magadot. A vezetés az én dolgom.

JULIS. No, no! Hisz azért ne haragudj. Székesi uram sem fogja megvetni, reménylem, e mulatságot?

FERENC. Legszebbnek tartom valamennyi mulatságok között. Ma opera lesz vagy néző játék?

JULIS. Víg játékot hirdettek utolsó alkalmatossággal mára, de nem tudom, ha nem változtatták-e meg? A mai cédulát még nem láttam.

ANTAL. Az operák most nem sokat érnek.

JULIS. Csak jobbak mégis, mint azok az újmódi néző játékok, melyek régi mesékbül, boszorkányregékbül és lélekjelenésekbül állanak, s melyekben a legszebb áriák borházakba való mocskos énekek.

ANTAL. Jól mondod. A kisasszony gusztusát szabad-e tudni?

RÓZSI. Ifjabb koromban nagyon szerettem a szomorú játékokat. Most már a néző játékot, melyekben az érzékeny jelenések nyájasokkal vannak megvegyítve, többre becsülöm.

FERENC. Nevetni szeretek, de a goromba tréfákot utálom.

JULIS. Azokot érti az úr, melyekkel a víg operák oly annyira bővelkednek?

FERENC. Azokat. A tisztességes tréfa ellenben fűszere a társaságos életnek. – Egy ifjú urat látok jönni.

ANTAL. Báró N. Megizentem neki, mely kedves vendégeink vannak, s mivel ma hozzá nem mehettem volna, arra kérettem, hogy alázza meg magát hozzánk.

[19] A cím magyar fordítása: *Magyar nyelvkönyv egy interlineáris módszerre épülő fordítási gyakorlatokat tartalmazó válogatással* (a szerző fordítása)

Verseghy Ferenc: Ungarische Sprachlehre, 1805. 383–385.

– Jó reggelt, uram; mint szolgál az egészsége?

– Igen jól.

– Azon igen örülök.

– Mint van kegyed?

– Nem igen jól; beteges vagyok.

– Sajnálom, kívánok minél előbbi gyógyulást.

– Köszönöm.

– Mint folynak dolgai?

– Nem legjobban.

– Mint van kegyed nője? Már rég nem volt szerencsém őt látni.

– Igen nagy náthája s fej- és fogfájása van. Kénytelen szobájában vesztegleni.

– Látogatására leendek, ha nem alkatlankodom.

– Ezen megtiszteltetés igen nagy örömére fog válni.

– Melly órában tehetem nála udvarlásomat?

– Reggel, akármikor tetszeni fog.

– Jelentse tiszteletemet ura bátyjának. Mondjon neki sok szépet nevemben.

– Nem fogom elmúlatni. Nagybátyám tudakozódott tőlem kegyed iránt. Ajánlja magát kegyednek.

(Vörösmarty Mihály: Ungarische Sprachlehre, 1832. 57.)

Összegzés

XVIII–XIX. századi nyelvtanaink, ahogyan a fentebb mondottakból is kiviláglik, nemcsak nyelvtörténeti, nyelvtipológiai, továbbá kontrasztív és nyelvtanításmódszertani szempontból értékes munkák, hanem a nyelvmesterek gyakorlati társalgási részei fontos művelődéstörténeti forrásai is az adott kor nemesi és polgári társadalmának.

IRODALOM

1. A Magyar Hirmondó második esztendeje. Az az 1781benn kőlt túdósító Levelei. Pozsony: Patzkó Ferentz Ágoston Könyv-nyomtató műhelye, 1781.

2. Antal László. A formális nyelvi elemzés. A magyar esetrendszer. Bicske: SZAK Kiadó, 2005.

3. Babai Zsófia – Kovácsné Vinkovics Éva. Élménnyel az élményhez vezető úton. Élményközpontú korai idegennyelv-elsajátítás: Élményközpontú nyelv- és irodalomoktatás. / szerk. Lipóczi-Csabai Sarolta. Kecskemét: Neumann János Egyetem, 2020. 61–74.o.

4. Balázs János. Az egybevető /kontrasztív/ módszer alkalmazásának lehetőségei a külföldi magyaroktatásban: Hungarológiai Ismerettár 1. A hungarológia oktatás elmélete és gyakorlata. / szerk. B. Nádor Orsolya – Giay Béla – Varga Márta. Budapest: Nemzetközi Hungarológiai Központ, 1989. 58–91.o.

5. Császár Elemér. Verseghy Ferencz élete és művei. Budapest: A Magy. Tud. Akadémia Irodalomtörténeti Bizottságának Kiadása, 1903.

6. Csernicskó István. A magyar nyelv Ukrajnában (Kárpátalján). Budapest: Osiris Kiadó, 1998.

7. Éder Zoltán. Fejezetek a magyar mint idegen nyelv oktatásának történetéből. *Magyar nyelvőr*. 1983. 107. évf. 3. sz. 309–324.o.

8. Éder Zoltán. Vályi András, a magyar nyelv első tanára a pesti egyetemen. *Magyar nyelv.* 1992. 88. évf. 2. sz. 148–157.o.

9. Éder Zoltán. Az Ungarische sprachlehre (1817) jelentősége mai szemmel: In memoriam Verseghy Ferenc 5. / Szurmay Ernő. Szolnok: Verseghy Ferenc Megyei Könyvtár, 2003, o.n. Online: http://vfek.vfmk.hu/adat/00000065.html

10. Hadi és Más Nevezetes Történetek. 4. kötet. Bécs, 1791.

11.Hajdu Lajos. A Magyar Királyi Helytartótanács Tanulmányi Bizottságának tevékenysége az 1776–1783 közötti időszakban. *Levéltári Közlemények.* 1985. 56. évf. 1. sz. 145–200.o.

12. Kocsis Károly–Kocsisné Hodosi Eszter. Magyarok a határainkon túl. A Kárpát-medencében. Budapest: Tankönyvkiadó, 1991.

13. Margócsy István. A magyar nyelv jelenléte a 18. századi iskoláztatásban: Tanulmányok a magyar nyelv ügyének 18. századi történetéből. szerk. Bíró Ferenc. Budapest: Argumentum Kiadó, 2005. 71–153.o.

14. Markusovszky Sámuel. Bél Mátyás mint a pozsonyi iskola ujjá szervezője és rectora: A pozsonyi ág. hitvallású evang. lyceum története. Markusovszky Sámuel. Pozsony: Wigand F. K. Könyvnyomdája, 1896. 163–193.o.

15. Meliboeo [Bél Mátyás]. Der Ungarische Sprach-Meister Oder Kurtze Anweisung Zu der Edlen Ungarischen Sprache Nebst Einem Anhang von Gesprächen. Clausenburg: Gedruckt in der Academischen Buchdruckerey der Gesellschaft Jesu, 1731.

16. Mikó Pálné. Márton József a magyar nyelvért. Budapest: ELTE, 1982.

17. Molter Károly. Nyelvünk szépségéről. *Erdélyi Helikon*. 1939. 12. évf. 8. sz. 545–554.o.

18. Nagy Dóra. A magyar esetrendszer Adámi Mihály grammatikájában kontrasztív és nyelvtanítás-elméleti szempontból. *Modern Nyelvoktatás*. 2022. 28. évf. 3-4. sz. 27–48.o.

19. Sági István. A magyar szótárok és nyelvtanok könyvészete. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság, 1922.

20. Szabó G. Zoltán. Ne sajnálja a száját kinyitni. Társadalmi szokások a nyelvkönyvek tükrében. Az előszót írta Örkény István. Budapest: Neumann Kht., 2004.
21. Szili Katalin. Bél Mátyás Sprachmeistere újra és újra. *Magyar Nyelv.* 2012. 108. évf. 3. sz. 341–357.o.
22. Szily Kálmán. A magyar nyelvújítás szótára. Budapest: Hornyánszky Viktor Kiadása. 1902.
23. Tudományos gyűjtemény. 24. évf. Pest, 1840.
24. Vályi András. A' Magyar Nyelvnek hathatóságáról mondott beszéd. Pest: Föskúti Landerer Mihály betüivel, 1791.